

Etibar TALIBLI
Bakı Dövlət Universiteti

FOLKLORŞÜNASLIQ ELMİNİN TƏŞƏKKÜLÜ HAQQINDA

Folklorşünaslıq folklorun yaranması, inkişaf qanunauyğunluqları, tarixi, çağdaş durumu, janrları və onların poetikası haqqında elmdir. Hər bir millətin folklorşünaslığı həm də həmin millətin mənşəyinin, adət-ənənələrinin, həyat tərzinin, milli psixologiyasının, milli xarakterinin, milli şüurunun inkişaf yollarının araşdırılması deməkdir; xalq bədii sənət sahələrinin, xalqın bədii sözlə yaratdığı obrazlar və hikmətlər dünyasının, tarixən mövcud olmuş, hazırda unudulmaqda olan inancların, ənənələrin öyrənilməsi yolu ilə qan yaddaşının oyadılması, gəncliyin milli və bəşəri ruhda tərbiyələndirilməsi, onlarda milli qürur hissənin aşılınması deməkdir; millətin gələcəyinin qayğısına qalmaq deməkdir.

Bu elmin tarixinin – dünya miqyasında yaranmış nəzəriyyələrinin, fəaliyyət göstərmiş elmi məktəblərinin tarixinin araşdırılması, görkəmli folklorşünasların mühüm əsərlərinin müasir elmi-metodoloji səviyyədə dəyərləndirilməsi bu gün də aktual problemlərdəndir. Ümumiyyətlə, hər bir elmin tarixinin öyrənilməsi bir neçə baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. Birincisi, elmin keçdiyi tarixi inkişaf yoluna nəzər salınır, bu yolda xidmətləri olmuş elm adamlarının fəaliyyəti saf-çürük edilir, dəyərləndirilir, onların elmi-nəzəri nailiyyətləri qabardılır, qüsurlar, yanlışlıqlar obyektiv təhlil və tənqidini tapır. Bu yanaşma elmi-nəzəri irsə qarşı həssaslıq və diqqət baxımından əhəmiyyətlidir. İkincisi, elmin müasir problemlərinin həlli məhz yüzillər boyunca əldə edilmiş elmi-nəzəri təcrübəni ümumiləşdirməklə, bu təcrübənin uğurlarını, sınaqdan çıxmış qabaqcıl ideyalarını nəzərə almaqla mümkündür. Başqa sözlə, tarix bu günün inkişafına, tərəqqiyə xidmət etməlidir.

Folklorşünaslıq elminin tarixinin yazılmasını zəruru edən digər səbəb isə məsələnin praktik əhəmiyyəti ilə bağlıdır.

Bir məsələyə də aydınlıq gətirilməlidir. Biz elmin tarixindən danışdıqda milli folklorşünaslığımızın deyil, dünya folklorşünaslığının, folklor haqqında elmi fikrinin tarixini nəzərdə tuturuq. Onu da qeyd etməyi borc bilirik ki, Azərbaycan folklorşünaslığının tarixi prof. P.Əfəndiyevin (1), onun davamçılarının (2) əsərlərində geniş faktik materiallar əsasında ətraflı araşdırılmışdır. İ. Abbasov, T.Fərzəliyev və başqalarının məqalələrində folklorşünaslığımızın konkret mərhələləri tarixi planda şərh edilmişdir. (3) Təəssüf ki, bu fikirləri dünya folklorşünaslığının tarixi haqqında söyləmək mümkün deyildir. Bu haqda yalnız tanınmış alimlər P.Əfəndiyev (4), V.Vəliyev (5), A.Nəbiyevin (6) ali məktəb tələbələri üçün yazdıqları dərsliklərdə yığcam xülasələr verilmişdir. Bunlardan P.Əfəndiyev və V.Vəliyevin dərsliklərində tarixi irsin qiymətləndirilməsində sovet dövrü üçün xarakterik olan bəzi metodoloji yanlışlıqlara yol

verilmişdir. Marksist-leninçi yanaşmanın üstünlüklərini əsaslandırmaq üçün «burjua alimi» adlandırılan görkəmli tədqiqatçıların əsərlərinin şərh zamanı onların elmə gətirdikləri yeniliklərin bir qədər xəsisliklə qeyd olunması, «qüsurların» qabardılması əslində dövrün metodoloji qüsurlarından idi.

Folklor həm mədəniyyət hadisəsi kimi, həm də ədəbiyyat hadisəsi kimi çox qədim tarixə malik olsa da, onun haqqında elm XIX əsrdə Avropada yaranmışdır.

Avropada orta əsrlərdə ayrı-ayrı yazıçı, sənətkar, səyahətçilər xalq ədəbiyyatı haqqında, başqa münasibətlə və məqsədlə olsa da, müəyyən mülahizələr söyləmişlər. Xalq ədəbiyyatından örnəklərin yazıya alınması hallarına – Avropa intibahı (XIV-XV əsrlər) zamanı nəğmə, ballada, eposların yazıya alınma təşəbbüslərinə, eyni zamanda xalq əfsanə, nağıl və miflərinin ədəbi cəhətdən işlənməsi hallarına da təsadüf edirik.

Üzərlərində ətraflı dayanmadan bəzi faktları xatırlamaqla kifayətlənirik. **XVI əsrdə İtaliyada Fransisko Straparolanın «Xoş gecələr»i** novella, lətifə, tapmaca və Şərq nağıllarının toplandığı bir kitab idi. Bu, **Avropada folklor və yazılı ədəbiyyat örnəklərinin birlikdə yer aldığı ilk mətbu toplu sayılır.** Buradakı nağıl süjetlərindən sonralar bir çox Avropa yazıçıları yaradıcılıqlarında istifadə etmişlər. Digər italyan müəllifi Cambattista Bazile (1575-1632) öz sələfinin yolunu davam etdirərək xalq nağıllarını ədəbi cəhətdən işləməklə «Pentameron» adlı topluda nəşr etdirmişdir.

XVII əsrdə Fransada nağıl süjetlərinə, xüsusilə Şərq nağıllarına xüsusi maraq artmışdır. De Frans kollecinin professoru Antuan Hallanın (1646-1715) «Min bir gecə» nağıllarını «Ərəb nağılları» adı ilə tərcümə və nəşr etməsi bu marağın xüsusi təzahürü kimi qiymətləndirilə bilər. «Ərəb nağılları» avropalılara böyük təsir edir. Nağıl süjetlərində müxtəlif bədii əsər yazan müəlliflər meydana çıxır. Bunların sırasında madam d'Onua və onun davamçılarını qeyd etmək olar. Şarl Perronun «Keçmiş dövrlərin əhvalatları, yaxud nağılları» (1697) kitabı xüsusi uğur qazanır. Ş.Perro nağıllarda «olduqca sağlam əxlaq əks olunduğunu» söyləyirdi. İtalyan və fransız nağıllarında süjet oxşarlıqları müşahidə olunurdu. Adı çəkilən şəxslər, müəlliflər haqqında C.C.Kokkyara haqlı olaraq belə yazırdı: «Onlar, əlbəttə, folklorşünas deyildilər və ola da bilməzdilər: onlar şair idilər, yazıçı idilər; lakin onların yaradıcılığı folklorşünaslıq tarixçisi üçün maraq doğurur. Belə ki, onların əsərləri müəyyən dövrlərdə, müəyyən mühitlərdə eyni süjetlərin yayılmasını göstərir. Bu süjetlərin geniş yayılması və yaşarılığı onların xalq mənşəyi ilə izah edilir» (7, s.55).

Məşhur fransız təmsilçisi Lafontenin «Seçilmiş mənzum təmsilləri»nin (1668) birinci nəşrdən sonra «Nağıllar» («Contes») adı ilə çap olunub yayılması da nağıllara marağın artması kontekstində qiymətləndirilə bilər. Fransız ilahiyyatçı alimi, yepiskop Yue «Romalıların mənşəyi haqqında traktat» əsərində nağıllarla bağlı maraqlı mülahizələr irəli sürmüşdür. Onun fikrincə, nağıllar insan fantaziyasının məhsuludur və bütün dövrlər və bütün xalqlar üçün ən

ümumi cəhəti təqlidçilik, bənzətmə ruhudur. O, daha sonra davam edərək yazır: «Buna görə də, şübhə yoxdur ki, **nağillərin böyük əksəriyyəti öz mənşəyini Şərqdən alır**. Mən Şərq sözünü işlətdikdə misirliləri, farsları, hindliləri, suriyalıları, ərəbləri nəzərdə tuturam» (7,s.56). Yuenin fikirlərində səsləndirilən problemin qoyuluşu üçün hələ zaman yetişməmişdi. Lakin gələcəkdə folklorşünasların bir çox nəslini məşğul edəcək, ciddi diskussiyalara səbəb olacaq bir məsələyə Yuenin T.Benfeydən iki yüz il əvvəl toxunması elmin tarixi baxımından maraqlı doğurur. Analoji fikri bir qədər başqa formada bir neçə il sonra Lafonten də söyləmişdir. O, öz «Nağilləri»nin 1678-ci il nəşrinə müqəddiməsində açıq şəkildə yazırdı: «Nağillərimin böyük hissəsinə görə mən hind müdriki Bidpaya minnətdaram». (7,s.56).

XVIII əsr Avropasında folklor marağının güclənməsi C.Viko, J.J.Russo kimi filosofların, ingilis və alman erkən romantiklərinin fəaliyyəti və yaradıcılığı ilə bağlıdır. Xalq ədəbiyyatına şüurlu münasibət xəlqilik anlayışına münasibətdən başlayır. «Sənətin xəlqiliyi» C.Viko, J.J.Russoda şüurlu konsepsiya kimi irəli sürülür, ingilis və alman erkən romantiklərində yaradıcı fəaliyyətin əsas ünsürlərindən birinə çevrilir. Romantiklər poeziya üçün böyük tarixi əsas axtarışlarında folklor, incəsənət və mədəniyyətdə xəlqiliyin ilk köklərinə üz tuturdular. Sənətin xəlqiliyi haqqında fikirlər Herderin estetikasında, alman romantizmində hərtərəfli sistemləşir.

Bununla bərabər, C.Viko kimi filosofların tarixə baxışlarında da folklorun öz yeri və çəkisi olmuşdur. Cambattista Viko (1668-1744) italyan filosofu, sosioloqu, ədəbiyyat nəzəriyyəçisi və hüquqşünası olub, Neapolitan universitetində ritorikadan mühazirə oxumuşdur. Onun əsas elmi əsəri «Millətlərin ümumi təbiəti haqqında yeni elmin əsasları» adlanır. İlk nəşri 1725-ci ilə təsadüf edən bu əsərdə bəşər cəmiyyətinin inkişafı haqqında, müəllifin öz sözü ilə desək, «yeni təlim» irəli sürülür. Əsərdə müəllif qarşısına xüsusi folklor, etnoqrafiya problemi qoymur, lakin onlar gerçəklikdə öz-özünə qaldırılır. Viko-ya görə, insan cəmiyyətinin inkişafı daim təkrarlanan, tərəqqi və tənəzzüllərlə müşayiət olunan dövrlərdən ibarətdir: allahlar, qəhrəmanlar və insanlar mərhələləri. Onun fikrincə, allahlar mərhələsi üçün mifologiya, qəhrəmanlar mərhələsi üçün qəhrəmanlıq eposu xarakterikdir; insanlar mərhələsində isə fəlsəfə və elm inkişaf etmişdir. C.Viko gerçəklik və mif arasında əlaqəni ilk dəfə düzgün izah edərək, mifi bəşəriyyətin tarixini əks edən güzgüyə bənzətməmişdir. Miflə bərabər, dillə poeziyanı da (xalq poeziyasını nəzərdə tutaraq) ibtidai xalqların həyatını, dinlərini, adət və ənənələrini əks edən güzgüyə oxşatmışdır. Onun əsərində mif tarixin bir elementinə, tarixinin tədqiq obyektinə çevrilir.

C.Viko xalq ədəbiyyatı haqqında bir sıra maraqlı fikirlər irəli sürmüşdür: Qəhrəmanlıq mərhələsində epik xalq nəğmələrini kor Homer deyil, nəğməkar-rapsodların kollektivi yaratmışdır. Orta əsrlər eposunda da eyni proses baş vermişdir. (Bu tezislə o, folklorun xalqın kollektiv yaradıcılığının məhsulu ol-

ması haqqında fikrə çox yaxınlaşmışdır.) Qəhrəmanlıq mərhələsinin poeziyası (ədəbiyyatı) səmimiliyi, ifadəliliyi, poetikliyi ilə seçilir. Onun «müdrikliyi» fəlsəfə ilə eyniləşdirmək olmaz. Şairlər erudit tarixçiləri qabaqlayırdılar. Qədim Roma tarixi ... əfsanədən başqa bir şey deyil». «Bəşəriyyətin uşaqlığı dövrünün teoloq-şairləri acı reallıqların gizləndiyi mifləri yaratmışlar və s».

C.Viko insan cəmiyyətinin inkişafının dialektikasını (Hegeldən xeyli əvvəl!) görməyə çalışmış, «bəşər tarixini yaradanlar insanların özləridir» qənaətinə gəlmişdir. Bu fikri və ümumən bu əsəri K.Marks yüksək qiymətləndirmiş, Lassala məktubunda onu oxumağı tövsiyə etmiş, haqqında «...orada dahilik işartıları vardır» (8, s. 965) söyləmişdir. Viko öz tarix fəlsəfəsi ilə İ.Q.Herderin tarixi və estetik baxışlarına ciddi təsir göstərmişdir. Herder isə öz növbəsində XVIII əsrin sonlarında folklorşünaslığın formalaşmasının zəmin mərhələsinin əsas simalarından biri olmuşdur.

Almaniyada erkən romantiklərin fəaliyyətində folklorə münasibət xüsusi yer tutmuşdur. Bu baxımdan XVIII əsrin 70-ci illərində yaranmış «**Tufan və hücum**» (almanca – «Sturm und Drang») ədəbi birliyin fəaliyyəti maraqlıdır. Adı F.M.Klingerin eyniadlı dramından götürülən birliyin əsas nəzəriyyəçisi İ.Q.Herder; əsas nümayəndələri – «Reyn dahiləri» adlanan gənc Göte, F.M.Klinger, Y.M.R.Lents, H.L.Vaqner; «Şairlərin Höttingen birliyi»nin üzvləri – İ.H.Foss, İ.A.Leyzevits və b. olmuşlar. Bunlar mütləqiyyət qayda-qanunlarına qarşı öz ideoloji mübarizələrində antifeodal üsyankar bir ruhla ali təbəqələrin yaratdığı ədəbiyyata və klassizmin normativ estetikasına qarşı çıxır, xalq yaradıcılıq ənənələrini ona qarşı qoyur, xalq nəğmələrini (ədəbiyyatını) alman ədəbiyyatının yeniləşməsinin əsas qaynağı hesab edirdilər. «Tufan və hücum Avropa ədəbiyyatında yeni mərhələ olub, xalq ədəbiyyatının canlılığını, təbiiliyini, gücünü alman ədəbiyyatı qarşısında açmış və ədəbiyyatın xəlqiləşməsi istiqamətində mühüm rol oynamışdır. Birliyin üzvləri öz bədii əsərlərində folklor mövzu, motiv və obrazlarına sıx şəkildə müraciət edirdilər.

Alman ictimai fikir və mədəniyyəti tarixində filosof, ədəbiyyatşünas və yazıçı kimi tanınan **İ.Q.Herder** (1744-1803) XVIII əsrin 70-ci illərində xalq yaradıcılığının estetik dəyərlərinin tərəfdarı və müdafiəçisi kimi çıxış etmişdir. Onun tarix, fəlsəfə, estetika, sənətin fəlsəfəsi və s. haqqında bir çox əsərləri vardır.

Folklorə münasibət baxımından isə o qeyd olunmalıdır ki, Herder xəlqiləşmək və milli özünəməxsusluğu qorumağı ədəbiyyatın mühüm vəzifələrindən biri hesab edir və bu vəzifənin həyata keçirilməsində folklorun rolunu dərk edirdi. O, C.Vikonun – «yüksək səviyyədə poetik olan ... həmişə xalq əsərləri ilə birdir» müddəasını, İ.G.Hamannın – «şifahi xalq ədəbiyyatının gücü və səmimiliyi» haqqında, J.J.Russonun – «müasir sənətin əməkçi xalqdan uzaq düşməsi» haqqında fikirlərini davam etdirmiş, dili – xalq poeziyasının dilini ədəbiyyatın milli özünəməxsusluğunun daşıyıcısı hesab etmişdir. O, ilk olaraq «xalq nəğməsi» məfhumunu irəli sürmüş, onu «xalq ədəbiyyatı» anlamında işlətməmiş və şərh etmişdir. Herder xalq poeziyası nəzəriyyəsini yaratmış və nəğmələrin toplanma və tədqiqinin

əsasını qoymuşdur. Onun «Qədim xalqların nəğmələri və Ossian haqqında məktublaşmadan bir parça» (1773) məqaləsi xalq nəğmələri haqqında fikirlərinin ifadəsidir. Bu məqalə Herderin Höte ilə birlikdə hazırladığı «Alman xarakteri və incəsənəti haqqında» toplusunda nəşr olunmuşdur. Həmin toplu «Tufan və hücum»un ədəbi manifestinə çevrilmişdir.

Herder xalq nəğməsinə xalq ruhunun ideal tarixi-həqiqi, poetik ifadəsi adlandırır, xalq nəğmələrinə çağdaş ədəbiyyatın xəlqiləşməsi, milliləşməsi və demokratikləşməsi vasitəsi kimi baxırdı. Onun «Şekspir» (1773), «Köhnə və yeni zamanlarda poetik sənətlərin xalqların adətlərinə təsiri haqqında» (1781) əsərlərində də folklora aid müəyyən fikirləri ifadə edilmişdir.

Herder həm də 1778-79-cu illərdə «Xalq nəğmələri» toplusunu çap etdirir. Bu kitab ikinci nəşrindən başlayaraq, «**Xalqların nəğmələrdə səsləri**» adlanmışdır. Herder topluya dünyanın bir çox xalqlarının nəğmələrini daxil etmişdir. O, xalqların poetik özünüifadəsində bərabərliyini göstərmək üçün nəğmələri xalqlar üzrə deyil, tematik baxımdan düzmüşdür. Topluya Şekspir, Homer, Höte və başqa sənətkarların xəlqi ruhlu şeirlərini, yeni müəllifli şeirləri də daxil etməklə, xalq nəğmələri ilə «yüksək sənət»in // yazılı ədəbiyyatın eyni təbiət və mahiyyətdə olduğunu qeyd etmək istəmişdir. Bu həm də onu göstərir ki, hələ XVIII əsrdə xalq yaradıcılığı dedikdə, xalq ədəbiyyatı ilə bərabər, xalq ruhunu əks edən əsərlər də başa düşülür, xalq ədəbiyyatı və xəlqilik anlayışları arasında bərabərlik işarəsi qoyulurdu. Bir sözlə, bu mərhələdə hələ yazılı və şifahi ədəbiyyata differensial yanaşma sezilmirdi.

Herderin toplusu Avropanın digər xalqlarında da xalq nəğmələrinin toplanmasına və nəşrinə rəvac verdi, ümumən folklora marağın artmasına səbəb oldu. V.Skottun şotland balladalarını toplayıb «Şotland sərhədinin nəğmələri» adı ilə 3 hissədə (1802-03) çap etməsi bilavasitə Herderin və alman romantiklərinin təsiri ilə izah edilə bilər. Herder folklorun toplanması və nəşrinin əhəmiyyəti və zərurəti haqqında ilk elmi fikir söyləyən alimlərdən biridir. Məsələn, o, slavyan alimlərini öz xalqlarının nəğmələrini toplamadıqları üçün tənqid edərək yazırdı: «... onlar bununla bizə öz xalqının canlı qrammatikasını, ən yaxşı lüğətini və təbii tarixini verə bilərdilər» (9, s.69).

Alman romantiklərinin birinci nəslinə mənsub olan F.Novalis, F.Şlegel, A.Şlegel, L.Tik də maarifçi rəşonalizmə qarşı çıxaraq ədəbiyyatdan universallıq tələb edir, sosial mühitlə bəzişməzlik yolunda bir vasitə kimi istifadə edir, bu fəaliyyətdə xalq ədəbiyyatından bəhrələndirilirdilər. Novalis romantizmin yaradacağı yeni sənətin və yeni poeziyanın prinsiplərini müəyyənləşdirməyə çalışarkən qeyd edirdi ki, bu ədəbiyyat simvolların, mərasimlərin dili ilə danışmalıdır. Onun fikrincə, nağıl bu dilin dolğun ifadəsi sayıla bilər. Novalisin bu məqsədlə öz romanlarına ustalıqla yenidən işlədiyi nağılları daxil etməsi həmin yanaşmanın ədəbi təzahürü kimi qiymətləndirilə bilər. İ.L.Tik də xalq nəğmə və nağıllarına xüsusi meyli ilə seçilən romantiklərdən olmuşdur. Folklor motivləri əsasında yazdığı əsərləri, xüsusilə «Çəkməli pışık» (1797)

bu baxımdan diqqəti çəkir. Onun «Nibelunqlar»ın mətninin nəşrinə cəhdini də qeyd etmək olar. Tik bu istəyi tam reallaşdırma bilməsə də, «Şvab dövrünün məhəbbət nəğmələri»ni ayrıca kitab halında nəşr edir.

XVIII əsrin sonları və XIX əsrin əvvəllərində Almaniyada romantizmin yeni dalğası həm antifeodal, sosial xarakteri, məqsədi daşımış, həm də ondan az əhəmiyyətli görünməyən işğalçılara qarşı, milli azadlıq ruhunda köklənmişdi. Bir sözlə, yeni nəsil romantiklərinin bir çoxunun yaradıcılığında fransız işğalına qarşı mübarizə antifeodal ovqatla birləşirdi. Mühüm nümayəndələri L.İ. Arnimin başçılıq etdiyi **Heydelberq dərnəyində** birləşmişdi. Folklor xüsusi maraqları və baxışları ilə seçilən bu dərnəyin işində yazıçı və filoloqlardan K. Brentano, Y. və V. Qrimm qardaşları, Y. Eyxendorf, Y. Görres və b. iştirak edirdilər. Məhv olmaqda olan xalq mədəni sərvətini qorumaq, xilas etmək missiyasını da öz üzərinə götürən heydelberqçilər bu istiqamətdə mühüm işlər görə bildilər.

Klements Brentano (1778-1842) xalq nəğmələrindən ciddi şəkildə bəhrələnən, xəlqi ruhda lirik şeirlər yazan bir şair olmuşdur. O, eyni zamanda qədim nəğmə və nağılları toplayaraq, ayrı-ayrı bədii əsərlərinə, məsələn «Qodvi» romanına daxil edirdi. Brentano, həmçinin folklor süjetlərinə uyğun nağıllar da yazırdı ki, burada da zərif və təbii insani hislər verilirdi. Bu nağıllar alman romantizmi irsinin ən yaxşı əsərlərindən sayılır. Müasirlərindən biri yazırdı ki, «Brentano, şübhəsiz, nağılçı-romantiklərin şahı idi; öz nağıllarında... o, uşaqların qəlbinə daxil olur, özü uşağa çevrilir və bütün bunlara görə, bir anlığa xoşbəxtlik əldə edir» (7, s.220). «Cəsur Kasperl və gözəl Annerl haqqında nağıl», «Gökel, Hinkel və Gakeleya» həmin nağıllara misal ola bilər.

Lüdviq İoaхим fon Arnim (1781-1831) folklor toplamağa xüsusi meyli ilə seçilirdi. Herderdən fərqli olaraq, Arnim və Brentano bütün xalqların nəğmələrini deyil, yalnız öz doğma xalqının nəğmələrini və digər folklor janrlarını toplayırdı. Arnimin bu işə fanatikcəsinə sədaqətlə yanaşması, tək cə ixtisası, filoloq olması ilə deyil, bu işi vətəndaşlıq borcu sanması ilə bağlı olmuşdur. Arnimin təşəbbüsü ilə Brentano və o, birlikdə alman şifahi xalq qaynaqlarından toplanmış əsərlərin antologiyasını tərtib işinə başlayırlar. İlk variantda onlar daha geniş planlar cızmışdılar. Bunu Arnimin 1805-ci ildə çap etdirdiyi müraciətnaməsi də sübut edir. Bu müraciətdə o, xoş niyyətli, xeyirxah soydaşlarına üz tutaraq onları «ümumi vətən naminə, nə qədər ki gec deyil», «öz keçmişinin ədəbi abidələrini toplamağa səsləyirdi».

Arnim və Brentanonun birlikdə hazırladığı «**Oğlanın sehrli buynuzu**» («Des Knaben Wunderhorn») adlı toplusunun I cildi 1806-cı ildə, digər iki cildi isə 1808-ci ildə nəşr edilir. Bu kitabda romantik zövqə uyğunlaşdırılmış və yenidən işlənmiş xalq şeiri, nəğmələri, balladaları, nağılları, 16-17-ci əsr şairlərinin sonradan xalq ədəbiyyatına daxil edilmiş şeirləri və s. yer almışdı. Bu, sözün həqiqi mənasında alman xalq ədəbiyyatı antologiyası adlana bilən, dövrünə görə əhəmiyyətli bir nəşr idi. Bu kitabda tərtibçilər folklor mətnlə-

rinin dəqiq əks olunmasına çalışmamışlar, ədəbi işləməyə üstünlük vermişlər. C.C.Kokkyara bu haqda yazır ki, «Tərtibçilər alim və bərpaçı işi görməmişlər, - onlar qədim mətnləri canlandırmağa çalışmışlar» (7,s.221). Onların bu işi çox uğurlu alınır: bütöv bir nəsil şair və yazıçıların ilham mənbəyinə çevrilir; Avropada folklorun toplanması və nəşri işinə güclü təkan verir.

«Oğlanın sehrli buynuzu» Höteyə ithaf olunmuşdu, çünki Höte xalq nəğmələrinin əsl dəyərini qiymətləndirən və onlardan yaradıcılığında geniş istifadə edən görkəmli sənətkar olmuşdur. Toplu haqqında ilk müsbət rəy verən şəxslərdən biri də Höte olmuşdur. Daha sonralar Henrix Heyne də bu toplunu yüksək dəyərləndirərək yazmışdır: «Bu kitabı qiymətləndirməmək mümkün deyildir. Orada alman ruhunun ən gözəl çalarları əks olunmuşdur. Kim ki alman xalqını ən yaxşı cəhətlərdən tanımaq istəyir, bu xalq nəğmələrini oxumalıdır» (7,s.221).

Arnimin bu kitabın birinci cildinə əlavə olunmuş «Xalq nəğmələri haqqında» adlı əsəri bu gün də öz elmi dəyərini itirməmişdir. Məhz burada «xalq poeziyası» anlayışı, habelə «xalq» anlayışı izah və formulə edilmişdir. İlk dəfə burada Volkskunde termini işlənmişdir. «Volkskunde» sözünün hərfi mənası ingiliscə işlənən «folklor» sözündə olduğu kimi, *xalq biliyi, hikməti* deməkdir. Sonralar Ril «volkskunde» terminini «qədim alman abidələri haqqında elm» kimi mənalandırmışdır. Qeyd edək ki, alman dilində bu termin «folklor» sözünün terminoloji sinonimi kimi işlənmiş və bu gün də işlənəkdədir. Bizim qənaətimizə görə, «folklor» sözünü ilk dəfə işlətməmiş ingilis V.Tompson bu sözü Arnimin işlətdiyi «volkskunde» sözü əsasında kalka üsulu ilə yaratmışdır. Sözlərin arasındakı semantik uyğunluq, folklor haqqında elmi-nəzəri fikrin Almaniyada daha əvvəl inkişaf etməsi və İngiltərədə folklorşünaslığın təşəkkülünə ciddi təsir göstərməsi faktları bu mülahizənin doğruluğuna əminliyimizi artırır.

Arnim xalq anlayışını ictimai mənada qavrayır, onu sadə xalq kütlələri kimi qəbul edir və millətin canlı, ayrılmaz və istedadla malik olan bir hissəsi hesab edirdi. Onun fikrincə, əsl poeziya xalqdadır; xalq poeziyası təhsil almış sınıfların yaratdığı poeziyadan fərqli olaraq, **anonimdir**; o poeziya xalq poeziyası sayıla bilər ki, müəllifindən asılı olmayaraq, xalq onu qəbul edir, sevir, ifa edir və yaşadır. Arnimin düşüncəsinə görə, şeir və nəğmələrin xalq poeziyasına aidliyini onların mənşəyi deyil, xarakteri, səciyyəsi müəyyənləşdirir. Bu baxımdan o, Hötenin «Balıqçı»sını da əsl xalq poeziyası nümunəsi hesab edirdi. Arnim xalq ruhunun şərhinə mühüm yer ayırır, xalq poeziyasını onun həqiqi ifadəsi hesab edirdi.

«Oğlanın sehrli buynuzu»nun müəllifləri xalq poeziyasına, eləcə də alman miflərinə maraq oymaq məqsədi izləyirdilər və bu məqsədə də nail oldular. Onlar eyni zamanda əxlaqi-tərbiyəvi mahiyyətdə olan xalq ədəbiyyatı yaratmağı özlərinin əsas məqsədləri hesab edirdilər. Elə bir ədəbiyyat ki, xalq ruhunu, milli mənlik şüurunu oyatsın, insanlara öz milli mənsubluğunu dərk etdirdir. Təsadüfi deyil ki, o zamankı Prussiya nazirlərindən Şteyn demişdir:

«Öz əhəmiyyətinə görə yeganə olan bu toplu xalqda vətənpərvərlik oyatmağa qabil bir kitabdır».

Beləliklə, onu deyə bilərik ki, erkən alman romantiklərinin, konkret olaraq, Herder, Arnim və Brentanonun fəaliyyəti ilə folklorşünaslıq elminin təşəkkülünün hazırlıq mərhələsi başa çatır. Adı çəkilən şəxsiyyətlərin folklorla bağlı yaradıcılığı elmi folklorşünaslığa keçid kimi qiymətləndirilə bilər. Folklor haqqında ilk elmi nəzəriyyənin yaradıcısı və elmin ilk böyük nümayəndələri sayılan Yakob və Vilhelm Qrimm qardaşlarının folklorşünaslıq irsi belə bir zəmin üzərində meydana çıxmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev P. Azərbaycan folklorşünaslığı (1920-ci ilə qədər). B., 1994; Yenə onun. Azərbaycan folklorşünaslığı (1940 – 1960-çı illər). B., 1998
2. Umudov Q. Folklorşünaslığımızın tarixindən (1920 – 41-ci illər). B., 1995
3. Abbasov İ. Azərbaycan folklorşünaslığı: təşəkkülü və inkişaf mərhələləri. – Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, IX kitab, B., 2000, s.3-40
4. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. B., 1981; II nəşri – 1992
5. Vəliyev V. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. B., 1970; II nəşri – Azərbaycan folkloru. B., 1985
6. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə, B., 2001
7. Коккьяра Дж.Дж. История фольклористики в Европе. М., 1960
8. Голенищев-Кутузов И.Н. «Вико» - Краткая литературная энциклопедия, т.1, М., 1962
9. Гердер И.Г. Избранные сочинения. М.-Л., 1959

Этибар Талыблы

Об эволюции фольклористики

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется период эволюции истории фольклористики. Здесь на современном научно-методологическом уровне прослеживается путь, приведший к возникновению первой научной теории в этой области, дана оценка отдельным личностям и их трудам.

Etibar Talibli

About evolution of folkloristic science

In the article researches the period of evolution of folkloristic's history. There on the modern science-metodological level tracks the way, which brought to rise of first science theory in this field, is given the mark to separate persons and their works.